

ผ้าไหมยกดอก

ผ้าไหมยกดอก เป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของลำพูนที่มีความงดงามประณีตด้วยฝีมือ และเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคนเช่นเดียวกับศิลปวัฒนธรรมอื่นๆของจังหวัดลำพูน แต่เป็นงานศิลปะที่ชาวลำพูนภูมิใจมากที่สุดคือการทอผ้าไหมยกดอก

การยกดอกเป็นเทคนิคการทำลวดลายในการทอซึ่งเกิดจากวิธีการยกและแยกเส้นไหม หรือที่เรียกว่าด้ายเส้นพุ่งขึ้นลงและมีการเพิ่มเส้นไหมหรือที่เรียกว่าด้ายเส้นพุ่งจำนวน ๒ เส้นหรือมากกว่านั้นเข้าไป รวมทั้งการเพิ่มดินเงินดินทองเข้าไปในการทอเพื่อให้ลวดลายและสีสันที่งดงามการยกดอกนี้ทำได้ทั้งการทอผ้าฝ้าย และผ้าไหมสำหรับจังหวัดลำพูนนิยมทำการยกดอกผ้าไหมมากกว่าผ้าฝ้าย

ประวัติการทอผ้าไหมยกดอกลำพูน

ประวัติการทอผ้าไหมยกดอกในระยะเริ่มต้นยังไม่ปรากฏหลักฐานแต่จากคำบอกเล่าของผู้เกี่ยวข้องพอจะอนุโลมกล่าวได้ว่า การทอผ้าไหมยกดอก มีการเริ่มต้นในคุ้มเจ้าซึ่งแต่เดิมมีการทอผ้ายกดอกกันอยู่ก่อนแต่เป็นการทอยกดอกในผ้าฝ้ายและเป็นลวดลายธรรมดาๆ ไม่สวยวิจิตรนัก จนกระทั่งพระราชชายาตรีศรี ซึ่งเป็นญาติกับเจ้าเมืองลำพูนได้ถ่ายทอดความรู้เรื่องการทอผ้าไหมยกดอกที่มีลวดลายสวยงามแปลกตาและวิจิตรบรรจงซึ่งพระองค์ได้เรียนรู้มาจากภาคกลางให้แก่เจ้าหญิงส่วนบุญซึ่งเป็นพระชายาของเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครเมืองลำพูนองค์สุดท้ายและเจ้าหญิงลำเจียกธิดาเจ้าจักรคำขจรศักดิ์เป็นผู้เริ่มทำต่อมา การทอผ้าไหมยกดอกจึงได้เผยแพร่ไปสู่สาธารณชนทั่วไปโดยได้มีการฝึกหัดชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงจนมีความรู้เรื่องการทอผ้าไหมยกดอกเป็นอย่างดีจึงทำให้จังหวัดลำพูนกลายเป็นศูนย์กลางการทอผ้าไหมยกดอกแหล่งสำคัญของประเทศไทย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงโปรดให้สตรีในวังแต่งกายด้วยผ้าชิ้นมากกว่าการแต่งกายแบบโจงกระเบน และทรงโปรดให้สวมเสื้อผ้าที่ทันสมัยแบบชาวตะวันตกดังนั้นผ้าชิ้นจากดินแดนภาคเหนือซึ่งมีลักษณะสวยงามได้ถูกส่งไปจำหน่ายในภาคกลางมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในสังคมชั้นสูงและในราชสำนักนิยมใช้ผ้าประเภทไหมยกดอกหรือผ้าไหมที่มีเชิงจกสวยงามทำให้ผ้าไหมยกดอกของลำพูนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป

เมื่อมีเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯถึงเชียงใหม่ทำให้การคมนาคมขนส่งติดต่อสื่อสารถึงกันได้สะดวกและรวดเร็วความต้องการผ้าไหมจากกรุงเทพฯยิ่งเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ผ้าไหมยกดอกหรือผ้าไหมจึงเป็นที่ต้องการของคนทั่วไป ไม่จำเป็นเฉพาะในวงสังคมชั้นสูงและเจ้านายเท่านั้นดังนั้นจึงมีนักธุรกิจลำพูนได้มีการลงทุนทำโรงงานเพื่อผลิตผ้าไหมยกดอกออกสู่ตลาดจนเป็นหัตถอุตสาหกรรมที่มีชื่อเสียง ได้มีการทอผ้าไหมยกดอกด้วยกี่พื้นเมืองกันแทบทุกหลังคาเรือนทำรายได้ให้แก่จังหวัดลำพูนเป็นจำนวนมาก โรงงานที่สำคัญได้แก่

๑. โรงทอคุ้มเจ้าหญิงส่วนบุญ แต่แรกเป็นการฝึกหัดด้านฝีมือทอผ้าสำหรับทอในคุ้มหลวง และส่งไปพระราชสำนักในกรุงเทพฯ เท่านั้นต่อมาได้จำหน่ายโดยทั่วไปนับเป็นโรงงานที่ดำเนินกิจการที่ยั่งยืน และสืบทอดต่อมาโดยคุณหญิงเจ้าพงษ์แก้ว ณ ลำพูนและปัจจุบันได้สืบทอดมายังลูกหลานนับเป็นแหล่งอนุรักษ์ การทอผ้าไหมยกดอกของลำพูนที่ยังคงความนิยมในตลาดสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

๒. โรงทอเจ้าหญิงลำเจียก ณ ลำพูน ได้ตั้งโรงงานขึ้นในคุ้มหลวงท่านได้ส่งเสริมและพัฒนา รูปแบบฝ้ายดอกของลำพูนให้มีความหลากหลายมากท่านได้ฝึกหัดการทอผ้าฝ้ายและผ้าไหมยกดอกจนแพร่หลาย ไปทั่วลำพูนนอกจากนั้นท่านยังได้ส่งเสริมให้มีการคิดประดิษฐ์ลวดลายใหม่ๆขึ้นมาเรื่อยๆเป็นที่น่าเสียดายที่ไม่มี ผู้สืบทอดการทอผ้าอีกเลยปัจจุบันโรงงานของท่านกลายเป็นตึกแถวไปแล้ว

๓. โรงทอผ้าคุณยาบัวผันโนตานนท์ซึ่งใช้หลังบ้านเป็นโรงงานทอผ้าไหมยกดอกและบริเวณหน้า บ้านเป็นร้านจำหน่ายปัจจุบันเลิกกิจการไปแล้ว

๔. โรงงานทอผ้าป่าคำแหวนบริเวณรอบเมืองประตูลี้เป็นโรงทอและร้านจำหน่ายผ้าไหม ที่มีชื่อเสียงมากในอดีตปัจจุบันได้เลิกกิจการไปแล้ว

๕. โรงงานทอผ้าป่าทองคำ อินทพันธ์ ถนนแวนคำอำเภอลำพูน ปัจจุบันดำเนินกิจการโดย ลูกหลานโรงทอแห่งนี้ นับเป็นแหล่งทอและจำหน่ายผ้าไหมยกดอกแห่งสำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดลำพูน

๖. โรงทอผ้าป่าบุญศรี บุญเกียรติหรือเดิมชื่อร้านผ่องพรรณถนนรอบเมืองบริเวณประตูลี้ อำเภอลำพูนปัจจุบันดำเนินกิจการโดยลูกหลานและเปลี่ยนชื่อร้านเป็น “ปรีชาเกียรติไหมไทย” เป็นร้านที่มี ชื่อเสียงในการออกแบบผ้าไหมยกดอกได้สวยงามเหมาะสมกับยุคกับสมัยและเป็นที่ต้องการของตลาดมาก

๗. โรงงานทอผ้าสุวรรีย์ บริเวณประตูลี้อำเภอลำพูนดำเนินกิจการทอผ้าและจำหน่าย ทั้งผ้าไหมและผ้าฝ้าย

๘. โรงงานทอผ้าไหมเพ็ญศิริไหมไทย เป็นโรงงานที่ทอฝ้ายดอกทั้งผ้าดั้นเงินผ้าดั้นทองและเป็น แหล่งทอฝ้ายดอกแหล่งสำคัญของจังหวัดลำพูนในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องมาจากได้มีการปรับกิจกรรมการทอผ้าแบบ โบราณให้เข้ากับยุคสมัยเป็นอย่างดีและมีความสวยงามประณีต

๙. โรงทอผ้าป่านวลแก้วหมู่ที่ ๑ ตำบลสันตน์ธงถนนลำพูน-ป่าซาง อำเภอลำพูน ปัจจุบัน เลิกกิจการไปแล้ว

๑๐. โรงงานทอผ้าป่านวลจันทร์ กาญจนกมล บริเวณถนนราชวงศ์ข้างศาลากลางจังหวัดทางด้าน ทิศเหนือปัจจุบันเลิกกิจการไปแล้ว

ส่วนโรงงานของคัมเจ้าที่สำคัญได้แก่โรงงานของเจ้าหญิงส่วนบุญและของเจ้าหญิงลำเจียกนั้นก็คงยังรักษาเอกลักษณ์โดยเฉพาะการทอเพื่อส่งออกให้ทางราชสำนักในเมืองหลวงอยู่เสมอ ในสมัยที่ผ้าไหมยกดอกลำพูนมีความเจริญรุ่งเรืองนั้นได้มีการคัดลายต้นดอกเป็นการส่งเสริมให้ศิลปหัตถกรรมผ้าไหมยกดอกของจังหวัดลำพูนเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีแนวความคิดให้ประชาชนแต่งกายแบบสากลนิยมหญิงสาวในยุคนั้นจึงแต่งกายแบบชาวตะวันตกและสวมหมวกช่วงเวลานั้นผ้าจากต่างประเทศส่งเข้ามาขายจนไม่เพียงพอกับความต้องการ โรงงานทอผ้าในประเทศไทยยังไม่มี ด้วยเหตุนี้ผ้าไหมยกดอกจากลำพูนยิ่งเป็นที่ต้องการของตลาดมากขึ้นจนถึงได้ว่าเป็นยุคทองของผ้าไหมยกดอกลำพูนเลยทีเดียว

ปัจจุบัน ผ้าไหมยกดอกลำพูนยังคงได้รับความนิยมอยู่เสมอ เพราะเป็นผ้าที่เหมาะสมแก่การสวมใส่ในพระราชพิธีต่างๆ และงานเนื่องในโอกาสพิเศษที่แสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นไทย

การทอผ้าไหมยกดอก

การทำผ้าไหมยกดอกเป็นงานหัตถกรรมที่ต้องอาศัยฝีมือความชำนาญและความเพียรพยายามตั้งแต่การทำเส้นไหมจนถึงการทอสำเร็จเป็นผืนผ้า ซึ่งอาจแบ่งเป็นขั้นตอนต่างๆดังนี้

๑. การทำเส้นไหม

เส้นไหมได้มาจากการนำรังของตัวไหมมาปั่นเป็นเส้นใย เส้นไหมนี้มีคุณสมบัติพิเศษที่เด่นกว่าเส้นฝ้ายคือ มีความเหนียวทนทานและมีประกายเงางาม

เส้นไหมที่ได้จากการปั่นเมื่อจะนำมาทอเป็นผ้าไหมยกดอกจะจัดแบ่งเส้นไหมออกเป็น ๒ ประเภทคือ

ประเภทที่ ๑ ไหมเส้นยืนจะใช้เส้นไหมควบ ๔ คือเส้นไหมดิบที่ปั่นด้วยใยไหม ๔ เส้น จึงเรียกว่าไหมควบ ๔ โดยทั่วไปแล้วนิยมใช้ไหมควบ ๔ เป็นไหมเส้นยืนแต่ก็สามารถใช้เป็นเส้นไหมพุ่งและทำลายยกดอกได้

ประเภทที่ ๒ ไหมเส้นพุ่งโดยทั่วไปจะใช้เส้นไหมควบ ๖ คือเส้นไหมดิบที่ปั่นด้วยใยไหม ๖ เส้น สำหรับใช้เป็นไหมพุ่งและทำลายยกดอก ไหมควบ ๖ นี้ไม่นิยมใช้เป็นไหมเส้นยืน

๒. การฟอกไหม

เส้นไหมที่ได้จากการปั่นจะมียางเหนียวคล้ายกาบ (Sericin) ติดอยู่กาวนี้ถูกขับออกมาจากตัวไหมโดยธรรมชาติพร้อมกับเส้นใยไหมหากปล่อยทิ้งไว้กาวหรือเซรีซินจะทำให้เส้นใยไหมแข็ง หยาบกระด้างขาดความเงางาม ดังนั้น จึงต้องมีการนำเส้นไหมที่ปั่นแล้วไปฟอกก่อนที่จะนำมาทอเป็นผ้าไหม

การฟอกไหม นอกจากจะเป็นกรรมวิธีที่จะทำกาวที่ติดเส้นไหมหายไปแล้วยังช่วยให้เส้นไหมมีสีคงทนเมื่อนำไปย้อมสี และที่สีย้อมจะติดทนนาน แต่ถ้าไม่ฟอกเส้นไหมเมื่อย้อมสีจะไม่ติดหรือติดแต่เพียงเคลือบไว้

เท่านั้น เมื่อนำผ้าไปซักจะทำให้สีตกและซีดไปในที่สุด นอกจากนั้น การฟอกไหมยังช่วยให้เส้นไหมนิ่ม เป็นประกายเงางามยิ่งขึ้นอีกด้วย

หลังฟอกไหมเสร็จแล้ว ไหมเส้นยืนจะต้องนำไปใส่ลงน้ำแข็งผสมน้ำมันพืช โดยให้มีส่วนผสมของแข็งเพียงนิดหน่อย และแข็งที่นิยมใช้คือแข็งหมี ถ้าใช้แข็งชนิดอื่นเส้นไหมจักส่วนน้ำมันพืชใช้อัตราส่วน ประมาณ ๒-๓ หยด ต่อเส้นไหม ๑ กิโลกรัมต่อน้ำ ๒๐ ลิตร กรรมวิธีนี้ช่วยให้เส้นไหมลื่นและไม่ติดกัน แล้วจึงนำเส้นไหมขี้มมาบิดน้ำออก กระจุกให้เหี่ยวค นำไปตากให้แห้ง

สำหรับไหมเส้นพุ่งไม่นิยมลงแข็ง เพียงแต่บิดเอาน้ำออก กระจุกให้เหี่ยวค แล้วนำไปตากแห้ง